

6. Kremen v. osvita v konteksti suchasnix sociokulturnix zmin / v. kremen // filosofiya osviti: nauk. chasopis. – 2008. – №1-2 (7). – s.15-21.
7. Kuzminskij a.i. slovník pedagogichnix terminiv – [elektronnij resurs].–rezhim dostupu: http://pidruchniki.ws/pedagogika/slovník_pedagogichnih_terminiv.
8. Pres-konferenciya z nagodi provedennya mizhnarodnoi konferenciї na temu: "vishha osvita v Ukraїni: internacionalizaciya, reformi, novovvedennya" – [elektronnij resurs].– rezhim dostupu: http://nauka.in.ua/news/education/article_detail/7705
9. Roenko I. etapi stanovlennya pochatkovix shkil angliї xix stolittya– [elektronnij resurs].–rezhim dostupu: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/24/visnuk_28.pdf
10. Sajt britanskoї radi v Ukraїni – [elektronnij resurs].–rezhim dostupu: <http://www.britishcouncil.org.ua/about/british-council-ukraine>
11. Svizhevska s.a. shlyaxi akreditaciї v Ukraїni: revolyuciya ta evolyuciya – [elektronnij resurs].–rezhim dostupu: http://nmu.org.ua/ua/content/infrastructure/structural_divisions/science_met_dep/statti_akr/akred_v_ukraine.php
12. Advisory Group on Citizenship. Education for citizenship and teaching of democracy in schools. L.: Qualifications and Curriculum Authority, 1998.
13. ATCDE. The Professional Education of Teachers. L.: ATCDE, 1971. – 32p.
14. Bonnett M. "New" Era Values and the Teacher – Pupil Relationship as a Form of the Poetic // British Journal of Educational Studies. – 1996. – Vol. 44. – №1. – P.28.
15. Gillard D. Education in England: a brief history. – 2012. [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: www.dg.dial.pipex.com/history.

Мельничук О.В. ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТАНОВЛЕНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВЕЛИКОБРИТАНИИ. В статье проанализированы организацию учебного процесса, основную модель университетов, квалификации, научные компетенции и современное состояние развития высшего педагогического образования в университетах Великобритании. Вопросы развития высшего педагогического образования в странах Европы посвящено много работ отечественных и зарубежных ученых, доказывающих, что сегодня зарубежная высшая школа имеет весомый положительный опыт. Использование зарубежного опыта будет способствовать осмыслению проблем мирового образовательного пространства и даст возможность для совершенствования и становления отечественной высшего педагогического образования.

Ключевые слова: педагогическое образование, учебный процесс, народные школы, колледж, университет

Melnychuk O. V. HISTORICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT AND ORGANIZATION OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION IN THE UNITED KINGDOM. The article deals the organization of educational process, the basic model of university qualifications, scientific expertise and current state of education degree at the UK Universities. The issue of education degree in Europe dedicated many works of native and foreign scientists who argue that today foreign higher education has a significant positive experience. Using international experience will improve the problems realizing of the world educations and provide an opportunity for improvement and establishment of national higher pedagogical education.

Keywords: teacher education, educational process, public schools, college, university

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2017 р.

УДК 373.2(09)(477)«18/19»

Валентина Сергеева

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк)

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ АКТУАЛІЗАЦІЇ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ НА МЕЖІ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

В статті піднімається питання становлення й розвитку дошкільного виховання в Україні наприкінці ХІХ на початку ХХ століття; визначаються загальні історичні й соціально-економічні передумови актуалізації виховання дітей переддошкільного й дошкільного віку, зокрема малозабезпечених верств населення; наголошується на тому, що появу й поширення суспільних дошкільних закладів спричинило, по-перше, розуміння в широких громадських колах ролі систематичного виховання дітей для їхнього повноцінного і своєчасного

розвитку, по-друге, залучення жінки до промислового виробництва, яке на той час інтенсивно розвивалося; подається стисла інформація про діяльність благодійних громадсько-педагогічних товариств – Київського товариства народних дитячих садків, Фребелівського педагогічного товариства, що опікувалися вихованням малолітніх дітей, сприяли відкриттю народних дитячих садків, пропагували ідеї дошкільного виховання; окреслюються й характеризуються типи дитячих навчально-виховних закладів, що мали місце на території України в означений період; висвітлюються загальні особливості діяльності народних дитячих садків, в яких виховувались діти найбільш необхідного населення; акцентується увага на тому, що в роботі народних дитячих садків зустрічались численні труднощі, які спричиняли стихійність й часто інтуїтивність їхньої діяльності; зазначається, що у відкритих на межі століть в Україні дитячих садках і в інших дошкільних закладах національний матеріал був зовсім відсутній, а виховний процес здійснювався тільки російською мовою; в Україні питання про націоналізацію дошкільного виховання вперше було порушено С. Русовою на сторінках часопису «Світло».

Ключові слова: дошкільне виховання, діти дошкільного віку, передумови актуалізації й розвитку дошкільного виховання в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття, благодійні педагогічні товариства, народні дитячі садки.

Вступ. Сучасні вчені, педагоги-практики, громадські діячі, визначаючи величезне значення дошкільного дитинства у формуванні особистості, виходять з розуміння того, що в Україні проблема дитинства, а саме дошкілля, належить до найбільш актуальних проблем сучасності, що дошкільна освіта потребує оновлення й удосконалення. У пошуках ефективних шляхів і методів докорінної перебудови системи дошкільної освіти на принципах справжньої демократизації й гуманізації, на основі пріоритету загальнолюдських цінностей, нових підходів і поглядів на дитину як суб'єкт виховання важливе місце посідає глибоке вивчення і творче використання вітчизняного педагогічного досвіду минулого. На розробку нових освітніх технологій, використання національного та світового педагогічного досвіду орієнтує Державна національна програма «Освіта (Україна XXI)» століття, Закон України «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти в Україні та інші державні документи в галузі освіти.

Українське дошкілля плекалося впродовж століть, примножувалося поколіннями дошкільних педагогів. Особливо інтенсивний розвиток дошкільного виховання в Україні спостерігався у другій половині XIX на початку XX століття.

Аналіз попередніх досліджень. Вперше до проблем розвитку дошкілля в Україні до 1917 р. звертається С. Амбрамсон. У дисертації та публікаціях автор висвітлює досвід роботи кращих дитячих садків в Україні на початку XX ст., окреслює діяльність громадсько-педагогічних товариств того часу. В дослідженні Л. Батліної аналізується процес становлення дошкільного виховання в Україні в період 1917 – 1941 рр., дається стислий огляд розвитку дошкілля до 1917 р., зокрема розкривається діяльність Київського товариства народних дитячих садків. Історико-педагогічна наукова праця І. Улюкаєвої частково охоплює досліджуваний нами період, але центральною у дослідженні є проблема підготовки спеціалістів для дошкільних закладів у 1905 – 1941 рр. Питанням історії становлення та розвитку суспільного дошкільного виховання в Галичині (XIX – перша третина XX ст.) присвячені наукові праці З. Нагачевської.

Педагогічну спадщину видатних вітчизняних педагогів означеного періоду, зокрема в галузі дошкільного виховання, таких, як С. Русова, Н. Лубенець, І. Сікорський, Є. Толмачевська, В. Зеньківський, досліджували Л. Артемова, А. Богущ, З. Борисова, В. Волошина, О. Губко, І. Зайченко, Є. Коваленко, Н. Копиленко, Т. Куліш, В. Малиновська, О. Проскура, І. Пінчук, С. Попиченко, В. Пшеврацька, І. Русач, Т. Слободянюк, О. Сухомлинська, Д. Чередниченко, Л. Чупак, А. Шатиркіна та інші.

Мета статті полягає в історико-педагогічному аналізі передумов актуалізації дошкільного виховання в Україні на межі XIX-XX століть, висвітленні окремих аспектів діяльності благодійних товариств сприяння справі виховання дітей до школи; окресленні типів навчально-виховних закладів для дітей переддошкільного і дошкільного віку, узагальненні особливостей їхньої діяльності та визначенні важливості їх утворення в означений період.

Виклад основного матеріалу. XIX століття для Російської імперії ознаменувалося зародженням нової економічної формації - капіталізму. Його розвиток особливо посилювався після скасування кріпацтва. Кінець XIX століття – час великого суспільного підйому в Росії,

розвитку науки й промисловості. Це також період активізації суспільно-педагогічної думки в імперській державі.

У 1861 р., коли майже третина населення країни (біля 23 мільйонів колишніх кріпаків) отримала громадянські права та особисту свободу, невідкладним постало питання оновлення народної освіти. В державній Думі виникли дискусії про реформу школи, оскільки писемність серед населення була на дуже низькому рівні. Так, у 1897 р. 86,4 % з тих, хто мешкав на території України, були неписьменними [13, с. 297].

Розвиток капіталізму в Російській імперії, до складу якої належала Наддніпрянська Україна, вніс значні зміни у соціально-економічне становище жінок. У 80-90-ті роки XIX ст. відбувався посилений ріст великої промисловості. Зростала кількість робітників, зайнятих у сфері виробництва, а серед них значно збільшувалась кількість жінок-робітниць. Це позначилося на долі дітей бідних верств суспільства – робітників та селян, зокрема призвело до значного зростання бездоглядності та смертності дітей. У книзі М. Гундобіна «Детская смертность в России и меры борьбы с нею» зазначається, що тільки у 1896 р. в 50 губерніях європейської частини Росії, у тому числі і на території України, померло 2,1 млн дітей у віці до 15 років. Особливо великий відсоток смертності спостерігався серед дітей першого року життя [2, с. 47].

Оскільки соціально-економічні умови вимагали змін на просвітницькій ниві, адміністративно-урядові кола і особливо суспільно-педагогічні об'єднання виступили ініціаторами утворення дошкільних установ різного типу.

У педагогічних журналах другої половини XIX століття («Учитель», «Журнал для воспитания», «Детский труд» з'явилися численні статті про Ф. Фребеля та фребелівські дитячі садки. Російські та українські педагоги поставилися позитивно до самої ідеї дитячого садка як нового типу дошкільного закладу, який, як передбачалось, мав допомагати родинному вихованню. Але вони виступали проти спроб механічного перенесення фребелівського зразка на вітчизняний ґрунт, прагнули створити оригінальну теорію дошкільного виховання на засадах тих досягнень, які мала педагогічна думка на той час. Прогресивні педагоги (К. Ушинський, М. Пирогов, О. Духнович, І. Корф) вбачали у суспільному вихованні дітей дошкільного віку засіб докорінного покращення всієї справи виховання підростаючого покоління.

У другій половині XIX ст. у Російській державі з ініціативи приватних осіб почали відкриватися *дитячі садки для виховання дітей середніх класів* – дрібної буржуазії та інтелігенції. Відмінною рисою цих закладів стало: спеціально виділене приміщення, платні педагоги та визначена програма роботи. Ці дитячі садки були платними та приватними, тобто джерелом їх існування були батьківські внески (літні місяці вони не працювали). У Наддніпрянській Україні такі перші дитячі садки виникли у Миколаєві та Одесі у 1866 р. Проте, дитячий садок як освітньо-виховний дошкільний заклад розповсюджувався у царській Росії дуже повільно, у Києві, наприклад, на 1882 р. нараховувалось тільки 2 платних дитячих садка.

Наприкінці століття деяке поширення отримали окремі *сімейні групи або домашні дитячі садки*, де доглядали дітей дошкільного віку. Організовувались вони батьками, що належали до так званих вільних професій (лікарі, адвокати, професори тощо). Ці дитячі садки мали допомагати родинному вихованню у підготовці дітей до школи. Педагогами у таких садках майже завжди по черзі були самі батьки.

Однак, платні дитячі садки мали можливість відвідувати тільки діти досить заможних батьків, проблема ж догляду й виховання дітей малозабезпечених верств населення до кінця XIX століття не знаходила свого розв'язання.

Про елементи і характер дошкільного виховання дітей малозабезпечених верств населення України, які могли мати місце ще з давніх часів при монастирях чи інших добродійних фундаціях, точних відомостей немає. В першій половині XIX ст. з'явилися заклади для сиріт і дітей, що не мали постійного місця проживання, – притулки. Перший дитячий садок для дітей з бідних родин був відкритий у Полтаві 1839 р., де діти з дворічного віку перебували від 7 години ранку до 8-9 години вечора [3]. Безплатні *народні дитячі садки* відносно інтенсивно почали відкриватися наприкінці XIX ст. завдяки громадській ініціативі [11].

У Києві такий перший народний дитячий садок був відкритий у 1899 р. Відкриття першого народного дитячого садка у Києві пов'язане з ім'ям Юлії Миколаївни Карпінської,

міщанки за соціальним походженням, вдови підполковника царської армії [12]. Спостерігаючи за життям маленьких дітей бідняків вона написала до редакції газети «Жизнь и Искусство» листа, де підняла питання про необхідність влаштування дитячих садків для дітей найбіднішого населення околиць Києва. Після публікації в редакцію газети почало надходити все більше листів-відгуків. Багато хто з розумінням поставився до пропозиції Ю. Карпінської щодо відкриття дитячих садків такого типу. Почали надходити кошти, не великі, проте і вони надали можливість розпочати корисну справу.

Слід зазначити, що у Києві існували *дитячі притулки*, призначені для дітей бідних верств населення. Вони мали відомчий характер: кошти на їх утримання надавало Міністерство освіти. Нараховувалось їх у Києві на той час чотири. В цих закладах майже на повному утриманні знаходилося 280 дітей (хлопчиків та дівчаток). Тут влаштовувалось дозвілля дітей, малюки отримували одягу та їжу. Однак, утримання подібних притулків потребувало немалих коштів. Тому відвідувала їх невелика кількість дітей. Більшість же маленьких дітей з бідних родин проводила свій час просто на вулиці, спостерігаючи і вбираючи в себе всі хиби вулиці [5, с. 10-12].

Влаштуванню ж простого, «безхитростного» садка, на думку Ю. Кірпінської, не потребувало великих коштів, і тому такий дитячий садок зміг би залучити в десять разів більшу кількість дітей.

Офіційне відкриття першого народного дитячого садка у Києві відбулося 11 квітня 1899 р., і відвідало садок у перші ж години його роботи біля 100 хлопчиків і дівчаток.

На початку ХХ ст. народних дитячих садків у Києві налічувалось чотири. Ініціатори влаштування перших безплатних дитячих садків для найбіднішого населення організувались у Товариство сприяння вихованню та захисту дітей, яке згодом перетворилось на Київське Товариство народних дитячих садків. У 1902 р. був затверджений Статут нього Товариства, проте, до 1907 р. Товариство майже не функціонувало і тільки починаючи з 1907 р., з залученням нових членів, по-справжньому розгорнуло свою діяльність. Народні дитячі садки були передані під опіку знов утвореного Київського Товариства народних дитячих садків.

§1 Статуту Товариства народних дитячих садків наголошує: «Товариство народних дитячих садків має на меті: ... відкривати в пунктах м. Києва, які мають особливу потребу, народні дитячі сади для малолітніх дітей дошкільного віку найбіднішого класу населення, де б вони під керівництвом досвідчених, підготовлених до справи осіб перебували весь день у відповідних до їх віку заняттях та іграх і нормально розвивалися б фізично, розумово та морально...» [9, с. 2].

На кінець 1907 р. Київське Товариство народних дитячих садків налічувало вже 140 членів. У Товаристві співпрацювали учителі, діячі народної освіти у земствах та містах, лікарі, службовці міських установ. Члени Товариства – педагоги – прагнули поглиблено розробляти питання теорії та практики роботи дитячого садка, доводили необхідність широкого розповсюдження народних садків в країні як першого ступеня суспільного виховання: «Дошкільне виховання та шкільна освіта так тісно пов'язані між собою, що відокремити їх одне від одного неможливо, що без дошкільного виховання справжня нормальна школа існувати не може» [6, с. 20].

Протягом всього часу діяльності Товариства його незмінним керівником і натхненником була відомий педагог Наталія Дмитрівна Лубенець. Н. Лубенець написала чимало книг, серед яких «Дошкільне виховання і народна школа» (1914), «Фребель і Монтессорі» (1915) та інш.

Проявляючи особливу турботу про включення дитячих садків до системи народної освіти, члени Київського Товариства народних дитячих садків у 1907 р. звернулись у Міністерство народної освіти з доповідною запискою, пропонуючи: «Залучити народні дитячі сади до системи державних освітньо-виховних закладів, занести до бюджету Міністерства суму на утримання народних дитячих садів...» [6, с. 10-11]. Це звернення, проте, не зустріло належної підтримки з боку Міністерства народної освіти. У 1912р. Товариство вдруге звернулося до Міністерства освіти, піднімаючи все те ж злободенне

питання: включити дитячі садки до загальної системи освітньо-виховних закладів та допомогти їм матеріально. Після деякого часу Міністерство виділило 24 027 крб. (менше півкопійки на дитину) «на заняття дітей дошкільного віку» [4, с. 210].

Цей факт свідчить про те, що уряд не приділяв достатньої уваги проблемі суспільного виховання дітей малозабезпечених верств населення. Дошкільне виховання не мало офіційного визнання й не було впроваджено у державку освітню систему. Існування дитячих садків залишалось справою громадської ініціативи.

У 1913 р. у підпорядкуванні Київського товариства народних дитячих садків залишалося чотири безплатних дитячих садка, притулок для сиріт й напівсиріт із бідних верств населення та школа для бездоглядних дітей – колишніх вихованців дитячих садків.

Народні дитячі садки нараховували багато дітей (в окремих садках кількість дітей сягала 100 при двох виховательках чи садівницях), за складом дітей вони були змішаними закладами (від 2-3-річних до 7-річних), за часом роботи – більш тривалими, ніж платні дитячі садки (діти знаходилися в народних дитячих садках 6-8 годин). В їх організації зустрічались численні труднощі: не було пристосованих приміщень, достатніх коштів на господарче та учбове обладнання, підготовленого персоналу. Одна із вихователек, що працювали не той час у дитячих садках на околицях Києва, Л. Гартвіг згадувала: «... На 100 дітей від 4 до 8 років було дві виховательки. День у притулку (садку) починався о 6 годині ранку і кінчався о 6 годині вечора. За 12-ти годинний робочий день нам платили по 15 крб. на місяць» [1, с. 49].

Матеріали про роботу народних дитячих садків (журнал «Дошкольное воспитание» з 1911 по 1916 р., Звіти про діяльність народних дитячих садків) свідчать, що серед різноманітних занять, які організовувались з дітьми, переважала ручна праця. Використовували різні її види: вишивання хрестом, вишивання на канві, плетіння корзин із соломи, вишивання на картоні, аплікації на папері, аплікації на тканині, виготовлення поробок з картону тощо. Всі ці види праці в першу чергу розвивали трудові навички, але вони також сприяли розумовому та моральному вихованню дітей. Вихователі намагались створити реальні умови вільного розвитку дитини й так організувати працю дітей, щоб вони не зневірилися у своїх силах і не ставилися до неї як до одноманітної нудної справи. Залучаючи дітей до самообслуговування, навчаючи їх рукоділля, господарювання, городництва, традиційних ремесел, дошкільні наставники прагнули підготувати їх до самостійного життя.

Здійснювалась і конкретна підготовка дітей до школи: не менше двох разів на тиждень організовувались бесіди за малюнками, за описом предметів; вчили малюків складати оповідання, проводили заняття з навчання дітей першим елементам читання, письма та лічби. Діти також займалися рухливими іграми, гімнастичними вправами. Крім цього, особлива увага приділялася методиці сенсорного виховання, ознайомленню дітей з навколишнім світом, природою.

У народних дитячих садках особливого значення надавалось релігійному вихованню і навчанню. У молодшій та середній групах діти вивчали молитви, у старшій проводились заняття з Закону Божого.

Потрібно відзначити, що у народних дитячих садках були відсутні тілесні покарання, а головне місце посідала повага до особистості дитини.

У своїй діяльності педагоги-вихователі виходили перш за все з інтересів дітей і перспектив їх подальшого розвитку як повноцінних членів суспільства, життєвої потреби до активної творчої самодіяльності пізнання світу. Через постійний добір ігор, бесід, екскурсій, прогулянок, спостережень, праці в саду, на городі чи у квітнику, занять з різноманітними матеріалами педагоги прагнули виховувати у дітей найкращі риси – доброту, людяність, порядність, працелюбність, наполегливість, охайність тощо. В цілому навчання і виховання дітей в народному дитячому садку мало організований й цілеспрямований характер. Однак, брак педагогічного досвіду, необхідної методичної літератури, коштів, відсутність вітчизняної теорії дошкільного виховання, а також ігнорування з боку урядових кіл зумовлювали стихійність, часто інтуїтивність визначення тактики роботи з вихованнями.

На території Наддніпрянської України у той час створювались також інші благодійні товариства, які опікувались вихованням маленьких дітей. Так, у Києві, крім згаданого Товариства народних дитячих садків, існували: Київське товариство сприяння початковій освіті, Київське Фребелівське товариство для сприяння справі виховання, Київське товариство сприяння вихованню і захисту дітей та інш. Такі товариства відкривались і в інших містах – Катеринославі, Харкові, Одесі, Полтаві, Кременчузі, Севастополі та інш. Кожне товариство мало свій статут, який визначив спрямованість його роботи. Ці товариства також пропагували дошкільне виховання, відкривали безплатні народні дитячі садки, дитячі майданчики.

Піднімаючи питання про різноманітні громадсько-педагогічні організації того часу, що сприяли дошкільному вихованню дітей, варто згадати Фребелівське педагогічне товариство, одним з основних завдань якого була підготовка спеціалістів для дитячих дошкільних виховних закладів, зокрема виховательок дитячих садків [10]. У 1907 р. Фребелівським педагогічним товариством був відкритий Фребелівський педагогічний інститут. На початку ХХ ст. на території Наддніпрянської України він був майже єдиним навчальним закладом, який готував педагогів для роботи з дітьми у дошкільних установах.

Поряд з народними дитячими садками благодійні товариства прагнули утворювати й інші типи дошкільних виховних закладів.

Так, одним із засобів зниження бездоглядності та смертності малолітніх дітей вважались *ясла для дітей грудного віку* та *ясла-притулки для дітей переддошкільного, дошкільного та раннього шкільного віку*.

У ясла-притулки приймалися діти бідних батьків й найманих робітниць у віці від 3 до 10 років. Діти знаходились у цих яслах від 6 години ранку до 7-8 години вечора, одержували їжу. Зі старшими дітьми проводились заняття з вивчення грамоти, рукоділля, Закону Божого, а з дітьми дошкільного віку – ручна праця, рухливі ігри, малювання, усний опис малюнків та ілюстрацій, бесіди.

На початку ХХ ст. значну діяльність в галузі переддошкільного, дошкільного й шкільного виховання і навчання здійснювали земства. Безпорадний та бездоглядний стан селянських дітей змушував урядовців губернських земств замислитись над організацією *ясел, дитячих садків, а також майданчиків*. У цьому відношенні необхідно відзначити діяльність Харківського та Київського земств.

Наприкінці ХІХ ст. земства також опікувались улаштуванням *літніх дитячих ясел* для дітей сільського населення, яке працювало у жнива поза домом. Характерною особливістю цього типу дошкільних закладів була тимчасовість (сезонність). Полтавське земство, наприклад, у 1898 р. відкрило 56 літніх ясел, у 1901 р. їх нараховувалось більше 150. Будь-якого плану відкриття сільських ясел у земствах не існувало, не було й спеціальних асигнувань на їх утримання. Тому хвиля захоплення організацією літніх дитячих ясел швидко припинилася.

На початку століття у деяких земствах з'явилися *підготовчі школи* для дітей 6-9-ти років. У 1913 р. такі школи були відкриті, зокрема, у Київському губернському земстві. Підготовчі школи мали на меті підготувати селянських дітей до школи, дати їм необхідні уявлення і поняття для успішного засвоєння знань у перших класах початкової школи, привчити їх до систематичної розумової праці, збудити інтерес до навчання. Заняття відбувались як у приміщенні, так і на відкритому повітрі: з дітьми організовувались бесіди, ігри, ручна праця (вирізування, наклеювання на папері, виготовлення нескладних поробок тощо), їх знайомили з буквами і цифрами, читали оповідання.

Питання організації дитячих виховних дошкільних закладів на селі піднімалось в пресі, обговорювалось педагогами. Так, в одній із своїх статей у журналі «Світло» С. Русова писала: «Справа організації дитячих садків по наших селах дуже поважна і вельми корисна» [7, с. 70].

У багатьох містах з метою оздоровлення дітей, головним чином через рухливі ігри на свіжому повітрі, створювались *літні дитячі майданчики*, утримання яких здійснювалось за рахунок місцевих управ, а також пожертвувань. Харчування дітей організовувалось тільки у виняткових випадках. Майданчики були платними і безплатними; відвідували їх діти різного віку: від 2-х до 15-ти років [8, с. 66].

Величезне зростання бездоглядності та безпритульності, злочинності та смертності дітей було викликано першою світовою війною 1914-1918 рр. Особливо воно спостерігалось серед дітей дошкільного та шкільного віку із середовища робітників, селян та бідних верств міського населення. В країні з'явилася величезна кількість сиріт й напівсиріт, дітей-біженців (утікачів). В цих умовах поживали або поновили свою діяльність щодо охорони дитинства різноманітні громадсько-педагогічні організації, товариства, земства, міські управи.

Широке розповсюдження у цей час отримує новий тип громадського догляду й виховання дітей – *осередок*, тобто тривалий дитячий садок (тривалість роботи більше 8 годин на добу). Осередки обслуговували дітей біженців, військовозобов'язаних, а також дітей-сиріт й напівсиріт. Обслуговуючим персоналом в цих закладах були платні педагоги, а також жінки-виховательки, які хотіли безкорисливо допомогти знедоленим війною дітям.

Київське Товариство народних дитячих садків восени 1914 р. відкрило три дитячих осередки для дітей, батьки яких були вбиті чи перебували на фронті. Члени Товариства надавали методичну допомогу вихователям, які безплатно працювали у 30 дитячих осередках Києва, відкритих міською Думою. Київське Фребелівське товариство і Фребелівський педагогічний інститут відкрили у 1914 р. дитячий осередок та розробили інструкцію про роботу цього закладу.

На початку ХХ ст. активізувалася пропаганда ідей дошкільного виховання через пресу, зокрема в педагогічних часописах того часу [3.43; 3.82]. Єдиним друкованим органом з дошкільного виховання був журнал «Дошкольное воспитание», що видавався з січня 1911 року по 1917 рік. Засновником цього журналу було Київське Товариство народних дитячих садків і за його допомогою пропагувало ідеї суспільного дошкільного виховання.

Пропаганді ідей суспільного дошкільного виховання сприяла також організації виставок. Так, у 1908 р. Товариством народних дитячих садків Києва була влаштована виставка «Дошкольное воспитание», а у 1910 р. – виставка «Детский труд». Виставки були своєрідним підсумком діяльності Київського Товариства за певний період. Виставки отримали позитивну оцінку у колі освітніх і громадських діячів.

Розвиток дошкільної справи в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбувався в умовах посилення суспільно-політичного руху в країні і співпав з розвитком національно-визвольних змагань українського народу.

Серед багаточисельних питань, що порушувались і які намагались вирішити передові освітні діячі (М. Костомаров, П. Куліш, Б. Грінченко, М. Грушевський, С. Черкасенко, І. Огієнко, Г. Шерстюк, Я. Чепіга, С. Русова, С. Єфремов, С. Лотоцький та багато інших), знаходились і питання національного дошкільного виховання. У відкритих на межі століть в Україні дитячих садках і в інших дошкільних закладах національний матеріал (пісні, казки, оповідання, танці, орнамент, побутові речі тощо) був зовсім відсутній, а виховний процес здійснювався тільки російською мовою. В Україні питання про націоналізацію дошкільного виховання вперше було порушено на сторінках часопису «Світло» (1910 – 1914 рр.). Перші статті щодо заведення українських садків для дітей наймолодшого віку з родин українців належали перу майбутнього фундатора дошкільної педагогіки – С. Русовій, яка під національним дитячим дошкільним закладом вбачала перш за все осередок національної культури, де виховний процес здійснюється лише рідною мовою.

Однак ідеї українського національного дитячого садка до 1917 р. не були реалізовані на практиці. Відродження української освіти, а разом з нею формування національної системи дошкільного виховання почалось у 1917 р., коли у серпні Центральною Радою було утворено Генеральний Секретаріат Освіти, який очолив І. Стешенко. Почалась розробка концепції національної школи України, куди увійшло й дошкільне виховання. Суспільне дошкільне виховання було впроваджено у державну освітню систему законодавчим порядком. Це, безумовно, мало велике значення для його подальшого розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в силу економічних, політичних, соціальних обставин наприкінці ХІХ ст. назріла історична необхідність розвитку суспільного дошкільного виховання, що призвело до утворення різноманітних навчально-

виховних закладів для дітей переддошкільного і дошкільного віку. Аналіз роботи дитячих дошкільних закладів того часу дає можливість визначити такі основні їх типи: 1. приватні платні дитячі садки; 2. домашні дитячі садки; 3. народні дитячі садки; 4. ясла (для дітей грудного віку); 5. ясла-притулки (для дітей переддошкільного, дошкільного й молодшого шкільного віку); 6. літні дитячі ясла; 7. підготовчі школи; 8. літні дитячі майданчики; 9. осередки.

Появу й поширення суспільних дошкільних закладів спричинило, по-перше, розуміння в широких громадських колах ролі повноцінного і систематичного виховання дітей для їх своєчасного розвитку, по-друге, залучення жінки до промислового виробництва, яке на той час інтенсивно розвивалось.

У кінці XIX - на початку XX ст. в Україні суспільне дошкільне виховання лише починало зароджуватись. Дитячі дошкільні заклади мали поодинокий характер, а незначна кількість безплатних та створених на благодійні приватні кошти народних дитячих садків, захистків, притулків, майданчиків тощо не могла задовольнити зростаючі потреби бідних верств населення у громадських педагогічних закладах. За браком педагогічного досвіду, необхідної методичної літератури, коштів тощо педагоги-вихователі стихійно і часто інтуїтивно визначали зміст роботи з вихованцями. Питання ж про національне дошкільне виховання не виникало зовсім. В цілому на той час дошкільна справа в Україні стояла на дуже низькому рівні розвитку (за винятком роботи благодійних товариств). Якісно новий етап розвитку суспільного дошкільного виховання у Наддніпрянській Україні спостерігався у нетривалий період існування Української Народної республіки і був пов'язаний перш за все з ім'ям видатного українського педагога – Софії Федорівни Русової.

Означений період розвитку дошкільного виховання в Україні потребує подальшого дослідження. Зокрема, варто дослідити спорідненість й типовість організації, змісту, методів виховання дітей до школи у різних регіонах України означеного періоду; детально вивчити діяльність маловідомих організаторів дошкільної справи; проаналізувати діяльність різноманітних благодійних товариств, що мали місце у різних містах країни на той час тощо.

Джерела та література

1. Гартвіг Л. Н. З минулого / Л.Н. Гартвіг // За комуністичне виховання дошкільника. – 1937. - № 11. – С. 48-51.
2. Гундобин Н.П. Детская смертность в России и меры борьбы с нею / Н.П. Гундобин. – Спб: Б.и., 1906.
3. Енциклопедія українознавства: словникова частина. – К.: Молоде життя, 1994. – Т. 2. – С. 586-588.
4. Лубенец Н. За десять лет: Обзор деятельности Киевского общества народных детских садов / Н. Лубенец // Дошкольное воспитание. – 1917. - №№ 3-4. – С. 199-216.
5. Народные детские сады в Киеве. – К.: В. и., 1899. – 58 с.
6. Народный детский сад. С приложением отчета о деятельности детского сада, приюта и школы нянь за 1906 год: Киевское общество народных детских садов. – К.: Тип. Кушнерёва и К., 1907. – 96 с.
7. Русова С.Ф. Дитячий садок на селі / С.Ф. Русова // Світло. – 1913. - № 3. – С. 70.
8. Толмачевская Е.А. Летние площадки для детских игр. Отчеты руководителниц-фребеличек Киевского Фребелевского института и доклад преподавателя института Е.А. Толмачевской / Е.А. Толмачевская. – К.: Изд. В Флёрва, 1913. – 66 с.
9. Уляницкий В.К. Народный детский сад в г. Киеве / В.К. Уляницкий. – К.: (Б.м. и ч.). Авт. указ. в конце текста. – б/д.
10. Устав Киевского Фребелевского общества для содействия делу воспитания. К., 1914. – 14 с.
11. Ф. 442, оп. 629, спр. 456. – Дело об учреждении заведений по присмотру за детьми рабочих, проживающих на окраинах г. Киева.
12. Ф. 707, оп. 150, спр. 41. – Дело об учреждении в г. Киеве Общества народных детских садов (1899 г.)
13. Ярмаченко М.Д., Гончаренко С.У., Калениченко Н.П. та ін. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.) / М.Д. Ярмаченко, С.У. Гончаренко, Н.П. Калениченко та ін. – К.: Радянська школа, 1991. – 384 с.

References

1. Hartvih L. N. Z mynuloho / L.N. Hartvih // Za komunistychnе vykhovannia doshkilnyka. – 1937. - № 11. – S. 48-51.
2. Gundobin N.P. Detskaya smertnost v Rssii i meryi borbyi s neyu / N.P. Gundobin. – Spb: B.i., 1906.
3. Entsyklopediia ukrainoznavstva: slovnykova chastyna. – K.: Molode zhyttia, 1994. – T. 2. – S. 586-588.
4. Lubenets N. Za desyat let: Obzor deyatelnosti Kievskogo obschestva narodnyih detskih sadov / N. Lubenets // Doshkolnoe vospitanie. – 1917. - ## 3-4. – S. 199-216.

5. Narodnyie detskie sadyi v Kieve. – K.: V. i., 1899. – 58 s.
6. Narodnyiy detskiy sad. S prilozheniem otcheta o deyatelnosti detskogo sada, priyuta i shkolyi nyan za 1906 god: Kievskoe obschestvo narodnyih detskih sadov. – K.: Tip. KushnerYova i K., 1907. – 96 s.
7. Rusova S.F. Dytiachyi sadok na seli / S.F. Rusova // Svitlo. – 1913. - № 3. – S. 70.
8. Tolmachevskaya E.A. Letnie ploschadki dlya detskih igr. Otchetyi rukovoditel'nits-frebelichek Kievskogo Frebelevskogo instituta i doklad prepodavatelya instituta E.A. Tolmachevskoy / E.A. Tolmachevskaya. – K.: Izd. V FIYorova, 1913. – 66 s.
9. Ulyanitskiy V.K. Narodnyiy detskiy sad v g. Kieve / V.K. Ulyanitskiy. – K.: (B.m. i ch.). Avt. ukaz. v kontse teksta. – b/d.
10. Ustav Kievskogo Frebelevskogo obschestva dlya sodeystviya delu vospitaniya. K., 1914. – 14 s.
11. F. 442, op. 629, spr. 456. – Delo ob uchrezhdenii zavedeniy po prismotru za detmi rabochih, prozhivayuschih na okrainah g. Kieva.
12. F. 707, op. 150, spr. 41. – Delo ob uchrezhdenii v g. Kieve Obschestva narodnyih detskih sadov (1899 g.)
13. Yarmachenko M.D., Honcharenko S.U., Kalenychenko N.P. ta in. Rozvytok narodnoi osvity i pedahohichnoi dumky na Ukraini (Kh – pochatok KhKh st.) / M.D. Yarmachenko, S.U. Honcharenko, N.P. Kalenychenko ta in. – K.: Radianska shkola, 1991. – 384 s.

Сергеева Валентина. ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ АКТУАЛИЗАЦИИ ДОШКОЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ В УКРАИНЕ НА ГРАНИЦЕ XIX-XX СТОЛЕТИЙ. В статье поднимается вопрос становления и развития дошкольного воспитания в Украине в конце XIX начале XX столетия; определяются общие исторические и социально-экономические предпосылки актуализации воспитания детей преддошкольного и дошкольного возраста, в частности малообеспеченных слоёв населения; акцентируется на том, что появление и распространение общественных дошкольных учреждений вызвало, во-первых, понимание в широких общественных кругах роли систематического воспитания детей для их полноценного и своевременного развития, во-вторых, приобщение женщины к промышленному производству, которое в то время интенсивно развивалось; подаётся сжатая информация о деятельности благотворительных общественно-педагогических сообществ – Киевского общества народных детских садов, Фребелевского педагогического общества, которые занимались воспитанием малолетних детей, способствовали открытию народных детских садов, пропагандировали идеи дошкольного воспитания; определяются и характеризуются типы детских учебно-воспитательных учреждений, которые существовали на территории Украины в обозначенный период; освещаются общие особенности деятельности народных детских садов, в которых воспитывались дети наиболее бедного населения; акцентируется внимание на том, что в работе народных детских садов встречались многочисленные трудности, которые были причиной стихийности и часто интуитивности их деятельности; отмечается, что в открытых на границе столетий в Украине детских садах и других дошкольных учреждениях национальный материал совсем отсутствовал, а воспитательный процесс осуществлялся только на русском языке; в Украине вопрос о национализации дошкольного воспитания впервые был поднят С. Русовой на страницах журнала «Свитло».

Ключевые слова: дошкольное воспитание, дети дошкольного возраста, предпосылки актуализации и развития дошкольного воспитания в Украине в конце XIX - в начале XX века, благотворительные педагогические общества, народные детские сады.

Sergeeva V. THE MAIN TENDENCIES OF ACTUALIZATION OF PRESCHOOL EDUCATION IN UKRAINE ON THE EDGE OF XIX-XX CENTURIES. The question of incipience and development of preschool education in Ukraine in the end of XIX and in the early XX century is raised in the article; there also general historical and social-economical preconditions of actualization of education of children of before preschool and preschool age, in particular the poor population groups are determined; it is claimed that the appearance and spreading of social preschool educational institutes were caused by, firstly, understanding in the wide social circles the role of systematic education of children for their timely development, secondly, the woman attraction to industrial production, which has been developing rapidly in that time; the brief information about activity of charity social and educational partnerships – Kiev Society of People's kindergartens, Frebel's Pedagogical Society, which took care about education of underage children, contributed to opening of people's kindergartens, promoted the ideas of preschool education, is submitted; the types of children's educational institutions on the territory of Ukraine in the appointed period are outlined and characterized; the general features of activity of people's kindergartens, in which children from the poorest population were educated, are highlighted; the attention is accented on the fact, that there were many difficulties in the work of people's kindergartens, which brought the spontaneity and often even intuitiveness of its activity; there's also noted, that in the opened at the turn of the century kindergartens in Ukraine and other preschool institutes the national material was absolutely absent, and the educational process was implemented only on Russian language; the question about nationalization of preschool education was initiated in Ukraine at first time by S. Rusova on the pages of magazine «Svitlo».

Keywords: preschool education, children of preschool age, preconditions of actualization and development of preschool education in Ukraine in the end of XIX and in the early XX century, charity social and pedagogical partnerships, people's kindergartens.

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2017 р.